

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НЕГАРАЗДІВ ЯК ЧИННИКІВ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

УДК 159.9

КИЛИМНИК О.С.

науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ, м. Київ

В статті розглядаються питання методології дослідження екологічних негараздів як факторів становлення екологічно орієнтованого способу життя.

Ключові слова: екологічні негаразди, екологічні загрози, психологія безпеки, нормо-ціннісні установки, екологічно орієнтований спосіб життя.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ НЕБЛАГОПОЛУЧИЙ КАК ФАКТОРОВ СТАНОВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

В статье рассматриваются вопросы методологии исследования экологических неблагополучий как факторов становления экологически ориентированного образа жизни.

Ключевые слова: экологические неблагополучия, экологические угрозы, психология безопасности, нормо-ценностные установки, экологически ориентированный образ жизни.

Екологічні негаразди – поняття, що не зовсім відповідає ситуації, що склалася на планеті і в державі. По-перше, в деяких районах вона стала дійсно загрозливою, в інших стан екології ще здається досить прийнятним. По-друге, оцінка екологічної ситуації на планеті, в державі і регіонах часто не відповідає реальному стану. Проте глобальні кліматичні зміни вже неможливо не помітити і не занепокоїтись майбутнім всього живого на Землі. Прийшло розуміння того, що загрози і небезпеки, що виникли, ініціюються і продукуються безпосередньо суспільством надспоживання в процесі модернізації і інтенсифікації виробництва.

Занепокоєність глобальними екологічними проблемами мають різний характер для пересічного громадянина і для тих, хто має владу і гроші. Для першого інформація про глобальні зміни може стати фактором невротизації, бо сприймається як загроза, якої неможливо уникнути і яку неможливо попередити власними діями. Проте коли в свідомості особистості формується структура екологічних негараздів і відбувається її осмислення, виробляється ставлення до конкретних складових екологічного неблагополуччя. Установки на попередження чи мінімізацію конкретних негативних впливів можуть бути різними. Можливо, це конкретна власна діяльність, що, з точки зору особистості, є важливою і необхідною; або участь у зусиллях деяких груп чи

інституцій; або просте споглядання як результат зневіри, що можна що-небудь змінити; або впевненість в тому, що цим має займатись хтось інший.

За нашими попередніми дослідженнями (2003 рік) про ставлення старшокласників до проблем взаємодії людини з довкіллям за конкретними напрямками екозберігаючої поведінки (методика доповнення незакінчених речень) були одержані результати, що свідчили про переважання прагматичних цілей, мотивацій і спрямувань над екологічно орієнтованою направленістю поведінки. Так, усвідомлюючи кризовий стан екологічної ситуації і необхідність обмеження використання природних ресурсів, досліджувані все ж сприймали її (необхідність) як щось другорядне. Це, негативне ставлення до закриття АЕС, думка, що, використання хімічних засобів боротьби із шкідниками на полях конче необхідне для одержання високих врожаїв і т.ін.). Економічні вигоди виявились вагомішими за екологічну доцільність. Був виявлений брак інформації про стан екології на планеті – мала обізнаність про альтернативні засоби енергопостачання, екологічно обгрунтовані засоби підвищення ефективності сільського господарства. Значна кількість досліджуваних вважала, що на Землі не існує проблеми питної води, хоча й була висловлена стурбованість її якістю.

Різноманітним виявилось ставлення до особистої участі у природоохоронній діяльності. Так, реакція на гіпотетичну пропозицію вступити до молодіжного екологічного об'єднання була наступною. Безумовну згоду висловили 40% дівчат, проте 77% хлопців відповіли категоричною відмовою. Згода підкріплювалась словами: "Це дуже важливо, я зроблю все, що зможу". До умовної, або непевної згоди були віднесені відповіді "Вступлю, якщо це не забере багато часу", "Погоджусь, якщо буду впевнена позитивному результаті"... Відмова мотивувалась браком часу, іншими інтересами, орієнтаціями і цілями, проте були і такі, що при цьому стверджували, що такі об'єднання повинні бути, але цими питаннями мають займатися професіонали, що сам учень пасивний захисник довкілля. Відмова мотивувалась і зневірою у те, що ситуацію можна змінити на краще: "Навіть всі молоді люди країни нічого не зможуть зробити проти неминучого краху природного балансу".

За наступні (після 2003) роки екологічна ситуація ще більше погіршилась. Проте збільшилась і розширилась поінформова-

ність про стан екології як на місцях, так і в глобальному сенсі. В засобах масової інформації і, особливо, в інтернеті постійно з'являються відомості про екологічні негаразди, екологічні катастрофи як природного, так і техногенного характеру.

Виникає питання, чи наявне сьогодні у особистості відчуття безпеки, відчуття відсутності загрози. Загроза – це потенційне порушення безпеки, тобто порушення стійкості, сбалансованості системи, якою є середовище існування людини. Психологічний аспект проблеми безпеки передбачає урахування суб'єктивного ставлення людини до наявності і, в перспективі, відтворення умов, що оптимальні для його життя і діяльності [1].

З метою виявлення суб'єктивного ставлення до умов існування, достатніх як для самовідтворення, так і для саморозвитку в 2010 році було проведене опитування, респондентами якого стали студенти університету II і III-го курсів. За основу було прийнято тезу, що відчуття задоволеності і безпечності життя може бути описане сукупністю бажань і сукупністю побоювань та страхів. Якщо перша відображає актуальність потреб та спрямувань особистості, то друга обмежує відчуття можливостей для подальшого розвитку. Була використана методика незакінчених речень в якій обстежуваним було запропоновано по 20 разів доповнити речення “Я хочу...” та “Я побоююсь (боюсь)...” і, після виконання завдання, проставити ранги висловлювань за ступенем їх значимості для опитуваного. Місце спонтанно наведеного бажання визначило його актуальність, а проставлений по закінченні завдання ранг – усвідомлювану цінність. Після проведення уніфікації одержаних доповнень було складено інтегральну характеристику бажаних складових і ті межі, що перешкоджають студентам набувати стану відчуття безпечності і задоволеності життям.

За ступенем пріоритетності бажання, що були висловлені, розмістились в такий спосіб: потреба в спілкуванні та досягненні позитивних емоційних станів; задоволення фізіологічних потреб; підвищення освітнього і професійного рівня; задоволення матеріальних потреб; сімейні цінності; досягнення або підвищення соціального статусу; задоволення духовних та естетичних потреб; хвилювання про здоров'я; бажання гарної погоди. У висловлених бажаннях ніяк не відмітилась занепокоєність станом екології і бажання покращення довкілля.

Задачею доповнення речення «Я побоююсь (боюсь)...» було виявити структуру негативних очікувань та побоювань, та з'ясувати суб'єктивну актуальність екологічних та соціотехнічних загроз.

Сформовані за змістом групи висловлювань розподілились за такими середовищами (по ступеню пріоритетності):

–середовище особистісного самозбереження, що включає побоювання каліцтва та хвороб, нападів хуліганів, нещасних випадків, втрати привабливості, старості, смерті;

–середовище міжособистісного спілкування (побоювання не мати кохання, не бути щасливою в шлюбі, страх самотності, відсутності емоційних зв'язків);

–соціальне середовище, що відображає побоювання не реалізувати себе в соціумі і не мати пристойного матеріального забезпечення;

–соціотехнічне середовище: страхи збройних конфліктів, техногенних аварій, побутових загроз;

–стихійні лиха.

Таким чином, природні процеси, що відбуваються на планеті, не сприймаються і не переживаються як загроза безпеці. Незначний процент побоювань соціотехнічних загроз (5.8%) відмічений як більш загрозливий, ніж природні небезпеки (2.8%).

В повсякденності пересічний громадянин не непокоїться відносно глобальних екологічних проблем, проте умови сьогоденішнього існування вимагають від нього спеціальної діяльності по забезпеченню безпечного існування в найближчому середовищі.

Виходячи із поінформованості, знань і власного досвіду суб'єкт вимушений змінювати правила життя, що склались протягом століть.

Так, вода, що є основою існування всього живого на Землі потребує спеціальних застережень при її використанні. Неможна пити воду з водогону чи неперевереного колодязя, хоча ще за життя старшого покоління пили воду з Дніпра і Десни. Неможна, радіючи літньому дощу, танцювати під теплими каплями – дощ може бути кислотним чи нести радіацію. Новими реаліями стала необхідність очищувати воду фільтрами, купувати бутильовану, структурувати методом заморозки.

Для думаючої особистості постала проблема натуральності їжі, адже з'явилися продукти, вироблені хімічним способом, що

за своїми смаковими якостями є більш яскравими, ніж натуральні, проте шкідливі для здоров'я. Непередбачувані для нащадків наслідки несуть генно модифіковані рослини, а пресловутий фаст-фуд викликає хвороби, ожиріння і зниження працездатності.

Стало необхідним слідкувати які телепередачі дивляться наші діти, скільки часу проводять за комп'ютером – це піклування про їх нормальний розвиток. Інформаційне середовище агресивне як за своїм змістом – нескінченна реклама, величезні об'єми інформації, широкі спектри думок, які ми пропускаємо через свою свідомість, доповнюються постійним звуковим і зоровим впливом. Тиша стала скоріше виключенням, ніж нормою, природнім здається постійне звучання аудіо- і мерехтіння відеоапаратури. Окремо слід відзначити інтернет, як надзвичайний засіб обміну інформацією, спілкування, розширення кругозору, доступу до світових даних і знань. Але виникає загроза інтернет-залежності, занурення у віртуальний світ, уходу від реальності. Масований вплив на психіку людини є небезпекою загубити психічне і соматичне здоров'я. Складовою повсякденного життя сучасної людини стає необхідність фільтрації та дозування інформаційних потоків.

Тютюнопаління та вживання алкоголю завжди відносили до шкідливих звичок. Наразі актуальною загрозою стало вживання наркотиків, що скорочують вік і ведуть до деградації особистості. Проте знання батьків про таку загрозу не завжди ведуть до дієвих заходів запобігання цій напасті. Адже тут сконцентрований цілий клубок як соціальних проблем, так і питань психологічного клімату в сім'ї, що нагально потребують розв'язання.

Перелік дій, що стали необхідними, можна продовжити. Причому, чим вища освіта та ерудованість особистості, тим довшим і складнішим для неї буде список можливих негативних впливів, що потребують запобігання чи хоча б мінімізації.

Слід дослідити, чи є наведені заходи необхідними для забезпечення безпеки життєдіяльності з точки зору особистості. Можна припустити, що вони вважаються необхідними далеко не в кожній сім'ї. Там, де матеріальний достаток є наближеним до межі бідності, на перший план виходить потреба елементарного виживання. Буває, що і в сім'ях з задовільними доходами надається перевага життєвій філософії "якось минеться". Ілюзії, що наслідки негативних впливів не є невідворотними, і неприємнос-

ті стануться з кимось іншим, часто нівелюють інформованість як спонукальний стимул до додержання правил життя в нових екологічних умовах. Стає необхідним надбання спеціальних знань, вироблення навичок і формування специфічних регулятивних механізмів діяльності та поведінки, що стануть складовими сучасного способу життя. Способом екологічно орієнтованого життя особистості є такий, що забезпечує оптимальні для її функціонування і розвитку умови. Однією з задач, що ми ставимо для визначення вкладу існуючих загроз в становлення екологічно орієнтованого способу життя є відповідь на питання: чи вважаються загрози побутового рівня актуальними і є спонуканнями до дії, чи не вважаються небезпеками взагалі; чи сприймаються як загрози, проте витісняються із свідомості як проблеми, що не вирішуються діяльністю особистості, але існують на афективному рівні, створюючи напруження та дискомфорт. Можливо, питаннями запобігання негативним впливам більше опікуються люди старшого покоління, які вже мають дітей і онуків, адже молодь більше цікавиться спілкуванням з друзями, здобуттям освіти, кар'єрою, створенням сім'ї.

На жаль, вплив на глобальну екологічну безпеку (чи небезпеку) здійснюють не пересічні громадяни, а клани, що володіють грошима і владою. Причому, грабіжницьке ставлення до природних ресурсів притаманне не тільки глобалізованому світу. Безвідповідальне ставлення до природи завжди виникає там, де на перший план виступають великі гроші і надмірні амбіції. Прикладом того служить «величний» план повернення сибірських річок на південь. Приводом до такої пропозиції послужило висихання і знищення Аральського моря, що, в свою чергу, настало в результаті безвідповідального рішення – одержувати високі врожаї бавовника шляхом непомірного збільшення площ засівання та зрошування їх водами Арала.

Не дивлячись на всю абсурдність проекту повернення сибірських річок, він був підтриманий керівництвом СРСР. Причиною цього стали наступні мотиви представників влади. По-перше, розрекламований проект багатьом дав би можливість вислужитись, одержати державні премії і просунутись по кар'єрних сходах. По-друге, проект передбачав вкладання величезних грошей, а, значить, крадіжки, навіть у великих розмірах, були б непомітними.

На заваді реалізації цієї катастрофічної ідеї постали представники Академії наук СРСР. Проте, дослухатись до їх доказів керівництво не спішило. Тоді академіки звернулись до інтелігенції, була організована широкомасштабна просвітницька компанія, яку здійснювали представники передових літературних журналів і деяких газет. Проте, і в цій ситуації влада використала екологічний рух в своїх цілях, відволікаючи увагу населення від економічних проблем, що повстали на повний зріст. Ця історія, на щастя, закінчилась разом з розпадом СРСР.

Проте, з досвіду цієї компанії можна сформулювати наступні тези:

- мотивом діяльності представників влади і великого капіталу завжди є бізнесові інтереси і прибутки;
- науковці відповідально ставляться до обґрунтування проєктів, що можуть зашкодити довкіллю;
- представники інтелігенції, як найбільш свідомі, совісні і відповідальні частина суспільства, першими виступають за збереження і відновлення довкілля;
- громадські організації долучаються до природоохоронної діяльності, ведені зусиллями науковців і інтелігенції.

Наразі, світова тенденція полягає в тому, що в умовах глобалізації сама держава бере за основу економічні, прибутково-ринкові і корпоративні інтереси, на протигагу соціальним і національним. Перетворившись в олігархічну суперкорпорацію, що контролює всі політичні важелі, верхи держави приватизують державні функції і ігнорують національно-стратегічні, соціальні, і, тим більше, соціально-моральні задачі. Відповідно, відкидається раніше єдина для суспільства шкала моральних оцінок. Питання збереження екосистеми відходять на другий, а, можливо, і на дальній план. Інстинкт самозбереження тих, хто має владу, не спрацьовує внаслідок рознесення в часі нищівного впливу на екосистему і його наслідків. Створюються умови для гонки споживатства.

Гонка споживатства може закінчитись нищенням усього живого на планеті. В існуючих умовах роль розкрутки ситуації належить капіталу, що не в змозі стримати своє прагнення до збагачення. За його керівництва і фінансування споживачів постійно підігріває нав'язлива і агресивна реклама. Реклама заставляє думати, що споживання різноманітних речей є головним сенсом життя і робить людину нещасною, бо постійно нагадує, що коли

вона не купила якийсь товар, то вона неуспішна, несучасна і відстала. В цих умовах необхідно шукати відповідь на питання: якими методами можливо повернути споживача до природних, моральних цінностей. Це нагальна задача, завтра може бути пізно, адже споживачі – головна загроза екології [2].

Психологічне дослідження передбачає врахування суб'єктивної реальності, тобто відтворення почуттів, думок і намірів тих, хто прямо чи посередньо залучений до взаємодії. Вивчення факторів становлення екологічно орієнтованого способу життя має проводитись диференційовано і максимально наближено до конкретної групи особистостей, що об'єднані за віком, освітою, родом занять, станом матеріальної забезпеченості, наближеності до влади і т. ін. В групах слід враховувати і індивідуально-психологічні особливості досліджуваних.

Задачу дослідження екологічних загроз як чинників становлення екологічно орієнтованого способу життя слід диференціювати в такий спосіб. Найперше, це вивчення ставлення до екологічних загроз на рівні особистості – усвідомлення небезпеки, переживання відповідних станів, спонуки до конкретних дій, участь в акціях по збереженню довкілля.

З точки зору соціальної психології – дослідження реакції на екологічні загрози соціальних груп: зусилля місцевих громад, різних верств населення – селянства, науковців, творчої інтелігенції, представників місцевої влади, державних діячів, представників середнього і крупного капіталу, олігархічних структур. Причому, якщо для науковців, інтелігенції і представників місцевих громад можливе вивчення переживання екологічної небезпеки, то при дослідженні тих, хто має великі гроші і державну владу, доступний лише аналіз їх вчинків, адже формування екологічно орієнтованого способу виробництва і користування ресурсами лежить для них не через переживання загроз, а в результаті нормо-ціннісних установок і адміністративних обмежень, якщо такі є дієвими.

Для становлення екологічно орієнтованого способу життя суспільства необхідні заходи по поверненню споживача до природних моральних цінностей, розробка способів формування нормо-ціннісних установок на збереження і відновлення довкілля, дієвість адміністративних і кримінальних покарань за порушення місцевих і глобальних екосистем.

Література

1. Еремеев Б.А. Психология безопасности, психологическая безопасность и уровни развития человека // Психологическая безопасность, устойчивость, психотравма: Сборник научных статей по материалам Первого Международного Форума (Санкт-Петербург, 5-7 июня 2006 г.) / Под общ. ред. И.А.Баевой, Ш.Ионеску, Л.А.Регуш / пер. Н.Л. Регуш, С.А. Чернышевой. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2006. – С. 101-103.
2. Потребители – главная угроза экологии // Андрей Пилипович. Духовная экология. / www.duhzemli.ru

Methodology questions of investigation of ecological troubles as factors of ecologically oriented way of life formation are studied in the article.

Keywords: *ecological troubles, ecological threats, safety psychology, normative purposes, ecologically oriented way of life.*